

Szolgasorsok – Egy irodalmi motívum filmtörténete

Absztrakt

A magyar filmtörténet 1954-1962 közötti, a sematizmusból a modernizmusba tartó hosszúra nyúlt átmeneti korszakában néhány 1956 után keletkező filmet - azon a fontos, de ebben a korszakban egyáltalán nem ritka körülményen túl, hogy valamennyi irodalmi mű nyomán készült - egy azonos motívum is egymáshoz kapcsol: főszereplőik a szó szoros vagy átvitt értelmében cselédek, nincstelenek, anyagi és/vagy társadalmi értelemben kiszolgáltatottjai sorsuknak. A részben közismert, részben elfelejtett filmek közös eleme az ötvenes évek és az 1956-os forradalom leverését követő időszak kollektív létélményét fogalmazza meg. Méghozzá oly módon, hogy a klasszikus szerzők 1945 előtt keletkező műveiben megtalált nagyformátumú motívumnak köszönhetően túllépnek a politikai aktualizáláson vagy a direkt társadalomkritikán, s a szolgasorsok történeteivel a korszak antropológiai lényegét fejezik ki.

Az írás hat adaptációt elemez a fenti szempont alapján: Fábri Zoltán: Hannibál tanár úr (1956 - Móra Ferenc Hannibál feltámasztása); Fábri Zoltán: Édes Anna (1958 - Kosztolányi Dezső); Herskó János: Vasvirág (1958 - Gelléri Andor Endre); Máriássy Félix: Csempészek (1958 - Szabó Pál); Fehér Imre: Bakaruhában (1957 - Hunyady Sándor); Marton Endre: Katonazene (1961 - Bródy Sándor).

Szerző

Gelencsér Gábor az ELTE BTK Esztétika Szakán végzett, ugyanott szerzett PhD fokozatot (2001) és habilitációs oklevelet (2008). Dolgozott a Magyar Nemzeti Filmarchívum archivátoraként, a *Filmkultúra* című folyóirat szerkesztőjeként, az Intézet könyvkiadványainak szerkesztőjeként, majd tudományos munkatársként. Tanít, illetve tanított az esztergomi Vitéz János Főiskolán, a Színház- és Filmművészeti Egyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Jelenleg az ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének Filmtudomány Tanszékén habilitált egyetemi docens. Részt vett a Nemzeti Alaptanterv Mozgóképkultúra és médiaismeret elnevezésű műveltségterületének kidolgozásában, közreműködött az ehhez kapcsolódó tankönyv megírásában, valamint összeállította a tankönyvhöz társuló szöveggyűjteményt, amelyet 2002-ben az Oktatási Miniszter eredeti tankönyvvé nyilvánított.

Ezen kívül több filmes tárgyú tanulmánykötetet, kézikönyvet, lexikont, katalógust szerkesztett, és lektorként is közreműködött ilyen jellegű kiadványok elkészítésében.

A *Pannonhalmi Szemle* szerkesztője, a *Metropolis* szerkesztőbizottsági tagja.

Önálló kötetei:

- *A Titanic zenekara*. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében. Osiris, Budapest, 2002.
- *Filmolvasókönyv*. Írások filmművészeti kötetekről. Iskolakultúra, Pécs, 2003.
- *Más világok*. Filmelemzések. Palatinus, Budapest, 2005.
- *Káoszkeringő*. Gothár Péter filmjei. Novella, Budapest, 2006.

Gelencsér Gábor

Szolgasorsok – Egy irodalmi motívum filmtörténete

A magyar filmtörténet 1954-1962 közötti, a sematizmusból a modernizmusba tartó hosszúra nyúlt átmeneti korszakában néhány 1956 után keletkező filmet – azon a fontos, de ebben a periódusban egyáltalán nem ritka körülményen túl, hogy valamennyi irodalmi mű nyomán készült – egy azonos motívum is egymáshoz kapcsol: főszereplőik a szó szoros vagy átvitt értelmében cselédek, nincstelenek, anyagi és/vagy társadalmi értelemben kiszolgáltatottjai sorsuknak. A részben közismert, részben elfelejtett filmek közös eleme azötvenes évek és az 1956-os forradalom leverését követő időszak kollektív létélményét fogalmazza meg. Még hozzá oly módon, hogy a klasszikus szerzők 1945 előtt keletkező műveiben megtalált nagyformátumú motívumnak köszönhetően túllépnek az aktualizáláson vagy a direkt kritikán, s a szolgasorsok történeteivel akorszak antropológiai lényegét fejezik ki.

A klasszikus szerzők műveit a korábbi két periódusban, a koalíciós időszakban (1945-1948) és a sematizmus évei alatt (1948-1953) a bennük rejlő és/vagy hozzájuk kapcsolt társadalmi jelentés alapján választják ki, s adaptálásuk is ennek szellemében készül el. Az 1954-1962 közötti átmeneti korszakban ez a tendencia megfordul, s a filmesek éppen a propagandisztikus társadalmi jelentés elutasításának lehetőségét találják meg a klasszikus művek adaptációiban. Mindez elsődlegesen a szerzők kiválasztásában mutatkozik meg: a figyelem a társadalomkritikai-képviselési hagyománytól távolabb álló alkotók felé fordul. Az új hullámhoz vezető átmenet a társadalmi jelentés fokozatos háttérbe szorításától a magánéleti konfliktusok előtérbe állításáig húzható ív mentén rajzolható meg, hogy aztán a hatvanas évek modernizmusa ismét, immár művészileg hiteles módon foglalkozzon egyén és társadalom viszonyának témájával. A korszak kezdetén az irodalmi művek és az adaptációk társadalmi jelentésének mértéke még hol pro-, hol kontra viszonyban áll egymással. Máriássy Félix Móricz-adaptációja például a *Rokonokban* (1954) rejlő aktualizálható társadalmi jelentés visszafogottabb, a korábbi tendenciózus átiratokhoz képest jóval árnyaltabb megfogalmazásával tűnik ki. Fábri Zoltán témánkhoz tartozó *Hannibál tanár úr* (1956) című filmje ezzel szemben határozottan aktualizálja a Móra-mű politikai jelentését – igaz, kritikus szellemben.

Ezt követően a társadalmi jelentés visszaszorítása és a képviselési hagyományt elutasító szerzők kiválasztása egymást erősítő kapcsolatban áll egymással. E tendencia előhírnöke a *Liliomfi* (Makk Károly, 1954 – Sziglieti Ede), fokozatos kiteljesedését pedig 1956 után a szolgamotívumot alkalmazó filmek – az *Édes Anna* (1958), a *Vasvirág* (1958), a *Csempészek* (1958), a *Bakaruhában* (1957) és a *Katonazene* (1961) – képviselik. A fokozatosságot az írók művészi karaktere és irodalomtörténeti pozíciója is jelzi: Kosztolányi Dezső (*Édes Anna*), Gelléri Andor Endre (*Vasvirág*) adaptált műveiben, továbbá a kortárs Szabó Pál (*Csempészek*) harmincas években írtelbeszéléseiben közvetett módon, illetve erőteljesen stilizált formában kimutatható a karakterektársadalmimotíváltsága; Hunyady Sándor (*Bakaruhában*) és Bródy Sándor (*Katonazene*) megfilmesítése esetében viszont ez aszempont már elhalványul. Sziglieti biedermeier vígjátéka még akorszellemtől való radikális elszakadás jegyében kerül vászonra. A többi szerző adaptálásamásfajta szemléletváltást tesz lehetővé: a társadalmi jelentés közvetett alakításával a személyesdráma erősödik fel. Az individuális krízis ugyanakkor nem független a társadalmi folyamatoktól, ahogy az adaptálók látásmódját is befolyásolja az ötvenes évek társadalmi-politikai traumája.

A *Hannibál tanár úr*, az *Édes Anna*, a *Vasvirág*, a *Csempészek*, a *Bakaruhában* és a *Katonazene* szereplőinek közös vonása az egzisztenciát átható teljes kiszolgáltatottság megélése. Nem véletlen tehát, hogy a *Hannibál tanár úr* kivételével valamennyi film főhősének létmódját konkrétan is a cseléd, szolga, munkanélküli vagy alkalmi munkás státusa határozza meg, de ez átvitt értelemben a Móra-film tanár főhősére is igaz. (2) A korszakban feltűnő gyakorisággal visszatérő motívum az 1954-1962 közötti átmeneti korszak szemléletváltó törekvésének esszenciális megjelenítése: a szolgaállapot egyszerre fogalmazza meg az egyén társadalmi és egzisztenciális kivetettségét.

Irodalomjegyzék

- Balassa Péter: *A látvány és a szavak*. Magvető, Budapest, 1987.
- Bálint György: *A toronyőr visszapillant* I-II. Magvető, Budapest, 1966.
- Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Szerk. Réz Pál. Budapest, Szépirodalmi, 1977.
- Marx József: *Fábri Zoltán*. Fák és folyondárok, egy komoly filmrendező pályaképe. Budapest, Vince, 2004.
- Szilágyi Gábor: *Életjel*. A magyar filmművészet megszületése 1954-1956. Budapest, Magyar Filmintézet, 1994.
- Szörényi László: *Delfinárium*. Filozófiai groteszk. Budapest, Helikon, 2010.
- Varga Balázs: Kötelékek. Máriássy Félix filmjei. *Filmspirál* (2003) 31.

